

Η ΙΛΑΡΟΤΡΑΓΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΥΣΗ ΤΟΥ «ΝΟΗΜΑΤΟΣ» ΣΤΟ ΠΕΡΙΜΕΝΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΓΚΟΝΤΟ ΤΟΥ ΣΑΜΙΟΥΕΛ ΜΠΕΚΕΤ

ΘΩΜΑΣ ΤΣΑΚΑΛΑΚΗΣ

Φωτ.: John Minihan

Ο Θωμάς Τσακαλάκης αποφοίτησε από τη Φιλοσοφική Σχολή Αθηνών και υποστήριξε τη διδακτορική του διατριβή στο Τμήμα Επικοινωνίας και Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης του ΕΚΠΑ. Κατέχει επίσης δίπλωμα μεταφραστή από το London Institute of Linguists, ενώ είναι και συγγραφέας λογοτεχνικών κειμένων.

Θα επικεντρωθούμε σε κομβικής σημασίας συνιστώσες των πράξεων λόγου, όπως το νόημα ή η επικοινωνιακή διαδικασία, και θα αποπειραθούμε να ιχνηλατήσουμε το σκωπτικό πνεύμα με το οποίο ο Beckett, στο *Περιμένοντας τον Γκοντό*, κάνει τα όριά τους να ριγούν. Πρεσβεύουμε πως το ιδίωμα του μπεκετικού *seunre* είναι το *wit*. Κατά τον Vladimir Jankélévitch, το *wit* (ή «Witz») είναι το σκωπτικό «αναστοχαστικό πνεύμα» που άνθισε τον δέκατο όγδοο αιώνα (22), και «η δύναμη να ανακαλύπτεις μακρινές αναλογίες, να κάνεις αισθητές, χάρη στο παιχνίδι των συνηχίσεων και της ομοφωνίας, τις πιο απροσδόκητες συγγένειες» μεταξύ ιδεών που ο κλασικισμός είχε κρατήσει επί μακρόν διαζευγμένες (133-134): άλλως ειπείν, είναι η πνευματώδης, σαρκαστική έκφανση του χιούμορ, η οποία διεγείρει το μπεκετικό «*gritus rurus*,» δηλαδή το «δύσθυμο» και «διανοητικό» γέλιο που γελά «με ό,τι είναι δυστυχές» (Beckett, *Watt* 48).

Κατά την Αναγέννηση άρχισε να αναφέεται η ιδέα ενός «συμπονετικού γέλιου, το οποίο τον δέκατο όγδοο αιώνα έφθασε να λογίζεται ως η μόνη μορφή αληθινού “χιούμορ”, μέχρι του σημείου να αντικαταστήσει τον χλευαστικό πρόγονό του, που αποπέμφθηκε κατά μέγα μέρος στην αντίθετη σφαίρα του “wit”» (O’Neill 36). Το

ίδιο θέμα τής αντιδιαστολής τού *wit* προς το χιούμορ αναπτύσσει εκτενώς και ο Rod Martin, ο οποίος τονίζει πως η θεωρητική απομάκρυνση από την πρόσληψη του χιούμορ ως «ουσιωδώς επιθετικού» ελαύνεται από το ότι «μεταξύ των μελών τής βρετανικής μεσαίας τάξης κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα εκδηλώθηκε μία καινούργια ευαισθησία» που εστίαζε σε ένα καινοφανές «σύνολο ανθρωπιστικών αξιών», εξαίροντας την «καλοσύνη» και την «εκλέπτυνση» έναντι της «ψυχρής λογικής» (22). Εν συνεχεία, ο Martin απαριθμεί τις διαφορές ανάμεσα στο *wit* και το χιούμορ: το πρώτο θεωρείτο «διανοητικό», «σαρκαστικό», «τεχνητό» (υπό την έννοια πως είναι αποτέλεσμα «μάθησης και εξάσκησης»), άρρηκτα «συσχετιζόμενο με την αριστοκρατία και τον ελιτισμό», ενώ το δεύτερο το εκλάμβαναν ως «συναισθηματικό», ενσυναισθητικό, πιο «φυσικό» (ήτοι βασισμένο στο «σύμφυτο ταλέντο»), και πιο «bourgeois», ήτοι «συνδεόμενο με την καθολικότητα και τη δημοκρατία» (23). Ο καθηγητής λόγου και επικοινωνίας Charles R. Gruner προβαίνει σε μία παραπλήσια διάκριση μεταξύ τού «καλοήθους χιούμορ», το οποίο «αποσκοπεί απλώς στη διασκέδαση» και του *wit*, που στοχεύει επιπλέον είτε στην «επίδειξη της λεκτικής οξύνοιας του κατόχου του είτε στον κακόβουλο εμπαιγμό ενός ατόμου, θεσμού ή αντικειμένου» (288).

Παρ' όλα αυτά, ο Patrick O'Neill ορθώς επισημαίνει ότι «η εξύμνηση του συμπονετικού χιούμορ κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα απεδείχθη εν τέλει εξίσου μονόπλευρη με την προηγηθείσα αδυναμία στη σύλληψη ενός χιούμορ οποιασδήποτε άλλης μορφής πέραν του περιπαικτικού» (36). Κατ' ουσίαν πρόκειται για την επινόηση ενός εισέτι μανικαιστικού διπόλου, όπου στο (αναβαθμισμένο ή *αναβαπτισμένο*) χιούμορ προσαρτήθηκαν όλα τα καλά τής «φυσικής έκφρασης της σκέψης,» ενώ το *wit* κατέστη ένα είδος τεχνητού και έντεχνου δόλου, ένα σκανδαλώδες και επικίνδυνο αναπλήρωμα. Επανεμφανίζεται, τοιουτοτρόπως, η ρουσική μεταφυσική αντίθεση που εξετάζει ο Derrida, αυτή ανάμεσα στη «φυσική *ζωή*» τού φυτού και στο ορυκτό, το οποίο συνιστά «νεκρή και χρήσιμη φύση, πειθήνια στην φιλοπονία τού ανθρώπου» (*Περί Γραμματολογίας* 256): αντιστοίχως, το χιούμορ παρουσιάζεται σαν «φυσικό», ενώ το *wit* έρχεται στην επιφάνεια («εξορύσσεται») μόνο με τη μάθηση και την εξάσκηση, άρα παρουσιάζεται ως διανοητικός και λεκτικός αυνανισμός που «εξαπατά την μητρική φύση» και ως εκ τούτου «είναι επικίνδυνο για την *ζωή*» (ό.π. 260), όπερ σημαίνει για τη *ζωή* (και τα ιδεώδη) των μεσοαστών φωτοδοτών τού δεκάτου ογδού αιώνα. Η εριστικής προδιάθεσης ευφυΐα θεωρείται «αδιανόητη» για τον διαφωτιστικό Λόγο, οπότε ο δέκατος όγδοος αιώνας εξοστράκισε το επικίνδυνο συμπλήρωμα του *wit*. Οι μπεκετικές ιλαροτραγωδίες, ωστόσο, δεν εγκλωβίζονται στην επίπλαστη εννοιολογική αντίθεση χιούμορ/*wit*, αλλά μέσω τής διαφωριστικής κίνησής τους επαναπροσδιορίζουν αενάως

τις ομοιότητες και τις διαφορές μεταξύ τού χιούμορ και των λοιπών συναφών όρων.

Ίσως αξίζει να επισημάνουμε πως το *Penguin-Hel-lenews* παραθέτει, μεταξύ άλλων, τα «πνεύμα» και «έξυπνο χιούμορ» ως πιθανές μεταφράσεις τού *wit* (913). Για τις ανάγκες τής εργασίας μας, έχει σημασία ότι το *wit* δεν αντιδιαστέλλεται πλήρως προς το χιούμορ, αλλά λογίζεται ως η ευφυής εκδοχή του, ενώ μπορεί να εκληφθεί και ως ταυτόσημο της «οξύνοιας» ή της «νοημοσύνης» (ό.π. 913). Ο Vivian Mercier επιβεβαιώνει πως «“wit” και “νόηση” υπήρξαν συνώνυμα στην αγγλική γλώσσα, ενώ το *esprit* διατηρεί ακόμη αμφοτέρως τις σημασίες στα γαλλικά» (1). Είναι δυσδιάκριτο, λοιπόν, το νεύμα τού πνεύματος, καθώς «για λίγους ανθρώπους μπορούμε να πούμε ότι διαθέτουν “πνεύμα”», όπως ήδη σημειώσαμε ότι φρονούσε ο Sigmund Freud (182). Κατά συνέπεια, δικαιώνονται άραγε όσοι κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα διέκριναν το *wit* από το χιούμορ βάσει του ελιτισμού τού πρώτου; Πιθανώς θα καταλήγαμε σε μία όσο το δυνατόν λιγότερο παρακινδυνευμένη απάντηση αν ως γνώμονα για τον έλεγχο της «δημοκρατικότητας» τού *wit* δεν χρησιμοποιούσαμε το πόσοι το διαθέτουν, που ενδέχεται να είναι ακόμη λιγότεροι από όσους υπέθετε ο Freud, αλλά το με ποια *στόχευση* ενεργοποιείται από όσους είναι «προικισμένοι» με αυτό: «αφυπνιστική», μειωτική, για την προώθηση ενός δυνητικώς προσοδοφόρου φθηνού χιούμορ, ή άλλη.

Στην περίπτωση τού μπεκετικού *wit* στο υπό μελέτη έργο του, μία επιθανάτια σύση φαίνεται πως επιδιώκουν ο Βλαδίμηρος (Didi) με τον Εστραγκόν (Gogo), οι οποίοι μελετούν το ενδεχόμενο να κρεμαστούν από την κλαίουσα ιτιά (το μοναδικό δένδρο στην περιοχή) ενόσω περιμένουν τον Γκοντό:

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: [...] Και τώρα τι κάνουμε;

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Περιμένουμε.

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Το ξέρω. Και στο μεταξύ;

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Δεν κρεμιόμαστε;

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Μμμ, να σου πω... Θα μάς σηκωνότανε κιάλας.

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: (με μεγάλο ενδιαφέρον). Τι; Σηκώνεται;

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Αμέ. Και με όλα τα επακόλουθα. Κι εκεί που πέφτει φυτρώνουν μανδραγόρες. Γι' αυτό τσιρίζουνε άμα τους ξεριζώνεις. Δεν τό 'ξερες; (Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 18)

Στον ανωτέρω κωμικό διάλογο, ο Βλαδίμηρος αφενός αναφέρεται στην τεχνική σεξουαλικής αυτοϊκανοποίησης, η οποία είναι γνωστή ως «αυτοερωτική ασφυξία», και αφετέρου αναπαράγει τη μαγικοθρησκευτική λαϊκή δοξασία ότι εκεί όπου πέφτει το σπέρμα ενός απαγχονισμένου ανδρός φυτρώνουν μανδραγόρες. Ουδεμία απώλεια ζωής είναι ιλαρή. Μολοντούτο, οι εν λόγω συνθήκες θανάτου είναι επιδεικτικές παρωδίας. Οι περιγελαστές τού Θεού

Didi και Gogo επιδιώκουν τη *στύση*, όχι την *ανάσταση* αυτό το οποίο *αναβάλλεται*, *διαφέρει*, και *διασπείρεται* στο *Περιμένοντας τον Γκοντό* δεν είναι η ευχαρίστηση αλλά το νόημα (της ευχαρίστησης, και όχι μόνον). Αντί να χρησιμοποιήσουν το σπέρμα τους για τη διαιώνιση του είδους, οι Didi και Gogo¹ επιλέγουν το «επικίνδυνο συμπλήρωμα» του αυνανισμού –διά απαγχονισμού– που «εξαπατά την μητρική φύση» (Derrida, *Περί Γραμματολογίας* 260): όπως ο Αυνάν, προτιμούν να αδειάσουν τον σπόρο τους στο έδαφος, με τη διαφορά ότι αν όντως υλοποιούσαν την ιδέα τους, θα ήταν αδύνατον να τους θανατώσει ο Θεός για το «ανόμημά τους» (όπερ συνέβη με τον Αυνάν), καθώς θα είχαν *ήδη* πεθάνει από την ασφυξία. Σε κάθε επανάληψη της παράστασης, εξάπαντος, η σπορά/νοηματοδότηση αναβάλλεται, διότι οι δύο πλάνητες αποφασίζουν τελικώς να περιμένουν να δουν τι θα τους πει ο Γκοντό (Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 19). Εξάλλου, οι *flâneurs* έχουν να αντιμετωπίσουν ένα επιπλέον ιλαροτραγικό πρόβλημα, το οποίο αναστέλλει εκ των πραγμάτων την ηδονή τους: σύμφωνα με τον Gogo, ο Didi είναι πολύ βαρύς για το κλαδί τής ιτιάς· συνεπώς, αν δοκιμάσει πρώτος ο Didi, ουδείς τους θα κρεμασθεί, ενώ αν ξεκινήσει ο Gogo, ο Didi θα μείνει μόνος –αφού ο Gogo θα έχει ήδη αυτοκτονήσει– όταν σπάσει το κλαδί από το βάρος του (ό.π. 19),² κάτι που ουδείς εκ των δύο επιθυμεί.

Ορισμένως, δεν είναι άνευ σημασίας το ότι, κατά τον Didi, ο μόνος «απόγονος» που θα προέκυπτε από τον κοινό αποσπερματισμό τους θα ήταν ένα φυτό (μανδραγόρας), του οποίου η διχαλωτή ρίζα προσομοιάζει είτε στα ανθρώπινα γεννητικά όργανα (ανδρικά ή γυναικεία) είτε στα πόδια ενός ανθρώπου (Ferber 122): τουτέστιν, το «παιδί» των Didi και Gogo θα επρόκειτο για ένα *ομοίωμα* ανθρώπου. Συνεπώς, στο επικοινωνιακό σύμπαν τού *Περιμένοντας τον Γκοντό* αναπαράγονται μόνον διαφορές και ομοιώματα νοημάτων: η «αλήθεια τού είναι» δεν υποστυλώνεται από την *παρουσία* κάποιου υπερβατολογικού σημειομένου, αλλά ούτε η αστήρικτη «προτεραιότητα» του τελευταίου υποκαθίσταται από ένα «θεμελιακό» υπερβατολογικό³ σημαίνον (Derrida, *Περί Γραμματολογίας* 39-41). Παραμένοντας εντός τού πεδίου στο οποίο συναρμολογούνται το ερωτικό στοιχείο και η παραγωγή νοήματος, παραθέτουμε τα συναφή επεξηγηματικά σχόλια της Gayatri Chakravorty Spivak από την εκτενή εισαγωγή της στην αγγλική μετάφραση του *Περί Γραμματολογίας*:

«Επωφελούμενος μίας ψευδούς συγγενικής σχέσης μεταξύ semantics [σημασιολογίας] και semen [σπέρματος], ο Derrida προσφέρει την εξής εκδοχή τής κειμενικότητας: Μία σπορά που δεν παράγει καρπούς, αλλά επαναλαμβάνεται εσαεί. Μία semination [σπορά] η οποία δεν είναι insemination [τεχνητή γονιμοποίηση] αλλά dissemination [διασπορά], σπέρμα που χύνεται εις μάτην [...]. Όχι μία ακριβής και ελεγχόμενη πολυσημία, αλλά

ένας πολλαπλασιασμός διαρκώς διαφορετικών, συνεχώς αναβαλλόμενων νοημάτων». (lxv)

Τωόντι, οι Didi και Gogo επαναλαμβάνουν εις το διηνεκές (με κάθε παράσταση της τραγικωμωδίας) την ανεσταλμένη, άρα άκαρπη, εκσπερμάτισή τους· ποιος είναι, ωστόσο, ο λόγος τού παιγνιδιού τού Beckett με το όνομα του φυτού το οποίο θα προέκυπτε από τον σπόρο τους; Όπως αναφέρει ο G. Elliot Smith, ο γερμανός αιγυπτιολόγος Heinrich Karl Brugsch μετέγραφε ως «didi» μία λέξη τής αρχαίας αιγυπτιακής ιερογλυφικής γραφής που θεωρούσε –εσφαλμένως, όπως απεδείχθη αργότερα– πως σήμαινε «μανδραγόρας» (244), εξαιτίας τής ομοιότητας του «didi» προς την εβραϊκή λέξη «*duda'im*», η οποία εμφανίζεται στην Παλαιά Διαθήκη και σημαίνει, πράγματι, «μανδραγόρες» (ό.π. 244· Ferber 122). Ο Beckett, όντας ευρυμαθής, ενδεχομένως γνώριζε τη συγκεκριμένη ερμηνεία· έτσι, ο μπεκετικός χαρακτήρας Didi «τίκτει» λεκτικώς τον didi (μανδραγόρα) που θα φύτρωνε από το σπέρμα του. Ως εκ τούτου, αυτό τού οποίου απέχει ο Didi, *αναβάλλοντάς το* μέχρι να συναντήσουν το μόνιμως απόν υπερβατολογικό σημαίνονο-Γκοντό, είναι η αναπαραγωγή με αμφοτέρως τις σημασίες: ο πολλαπλασιασμός τού μανδραγόρα μέσω του σπέρματός του, και συγχρόνως η *διασπορά* τού ονόματός του· άλλως ειπείν, ο «απόγονός του» θα ήταν το υποκοριστικό τού κυρίου ονόματός του, το φυτό «didi». Η Spivak ορθώς τονίζει ότι το πρωτεύον μέλημα του Derrida, εν προκειμένω και του Beckett, ήταν το να

«προβληματοποιήσει το κύριο όνομα, το κύριο (κυριολεκτικό) νόημα, το κύριο γενικώς. [...] Τη ναρκισσιστική επιθυμία κάποιου να καταστήσει το «κύριο» όνομά του «κοινό», να το κάνει να διεισδύσει στο σώμα τής μητέρας-γλώσσας και να γίνει ένα με αυτό· και, συνάμα, την οιδιπόδεια επιθυμία να διατηρήσει το κύριο όνομά του, να το δει ως ανάλογο του ονόματος του πατρός». (lxxviii)

Για τον Didi, η αφήγηση της ιστορίας με τους δύο ληστές που σταυρώθηκαν δίπλα στον Χριστό αποτελεί μίαν ευκαιρία για να περάσει η ώρα. Εντούτοις, τα πραγματολογικά δεδομένα, η προσωνομία τού Ιησού, και το νόημα της «θυσίας» Του διασαλεύονται· ο Didi τον αποκαλεί «ο Σωτήρας μας» και ο Gogo αποκρίνεται ειρωνικώς: «Ο ποιος μας;» (Beckett, *Waiting for Godot* 12).⁴ Ο Didi το επαναλαμβάνει, και συμπληρώνει ότι ο ένας εκ των δύο ληστών υποτίθεται πως «σώθηκε», ενώ για τον έτερο δυσκολεύεται να βρει το αντίθετό του, καταλήγοντας στο «καταδικάσθηκε» (ό.π. 12). Επιπροσθέτως, παρότι αρχικώς ο Didi αναφέρει ότι ο μετανοών ληστής σώθηκε από την «κόλαση» (ό.π. 12), κατόπιν αρνείται απηυδυσμένος πως είπε κάτι τέτοιο, και το ανασκευάζει σε «θάνατο» (ό.π. 13)· ορισμένως, αν δεχθούμε τη δεύτερη εκδοχή, *ουδείς* εκ των ληστών «σώθηκε» εν τέλει, αφού *και* οι δύο θανατώθηκαν στο σταυρό, ακριβώς όπως προβλεπόταν με βάση την «κα-

ταδίκη» τους (από τον *ανθρώπινο* νόμο). Εν συνεχεία, ο Didi εύλογα διερωτάται πώς γίνεται και ενώ άπαντες οι Ευαγγελιστές βρίσκονταν εκεί, «ή κάπου εκεί γύρω» εν πάση περιπτώσει, μόνον ο ένας μνημονεύει τον «καλό» ληστή, και από τους άλλους τρεις «οι δύο δεν αναφέρουν κανέναν ληστή και ο τρίτος λέει ότι αμφότεροι οι ληστές τον εξύβρισαν [τον Χριστό]» (ό.π. 12-13). Ο Gogo, κάθε άλλο παρά συνεπαρμένος από τις αλλεπάλληλες οντοθεολογικές και γνωσιοθεωρητικές απορίες τις οποίες διατυπώνει ο φίλος του, προσπερνά το θέμα λέγοντας: «Και λοιπόν; Δεν συμφωνούν, αυτό είναι όλο» (ό.π. 13). Το επίδικο «θαύμα» της άφεσης αμαρτιών και της μετά θάνατον ζωής παρά τω πλευρώ τού Θεού ανάγεται, παρωδιακά, σε μία απλή διαφωνία: παρά ταύτα, ο Didi επιμένει να αναρωτιέται γιατί όλοι αποδέχονται ως επικρατούσα την εκδοχή τού Ευαγγελιστή που αναφέρεται στη λύτρωση του ενός ληστή, οπότε ο Gogo απαντά με τη φράση: «Οι άνθρωποι είναι ανίδεοι κωλο-πίθηκοι» (ό.π. 13).

Εξάλλου, τη μοναδική φορά που καταφεύγει σε έναν αφορισμό, ο Εστραγκόν δηλώνει με χιούμορ: «Όλοι μας γεννιόμαστε τρελοί. Και μερικοί παραμένουν διά βίου» (Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 89). Το «παράλογο» και το «ακατανόητο», επομένως, δεν συνιστούν αποκλίνοσες καταστάσεις: οι κοινωνικές σχέσεις, ιδίως σε μία πλουραλιστική κοινωνία, διέπονται από διαφορές, *dis-sensus*, ανταγωνισμούς αξιών ή συμφερόντων, ακόμη και από βία.

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Όταν ψάχνεις ακούς.

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Σωστά.

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Αυτό δε σ' αφήνει να βρεις.

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Έτσι είναι.

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Δε σ' αφήνει να σκεφτείς.

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Σκέφτεσαι όμως.

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Αποκλείεται, δε γίνεται.

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Αυτό είναι. Έλα να τσακωθούμε.

(Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 70)

Οι δίαυλοι της διανθρώπινης επικοινωνίας είναι κατά βάση θορυβώδεις: οι νοηματικές παραπομπές οι οποίες για τον έναν συγκροτούν ένα διαυγές μήνυμα, για κάποιον άλλον πιθανώς είναι ακατάληπτες ή σημαίνουν κάτι διαφορετικό. Αν λάβουμε υπ' όψιν αφενός το ότι εξέλιπε ένα νοηματοδοτικό κέντρο, ήτοι ένα υπερβατολογικό σημαινόμενο που θα καθιστούσε δυνατή την παρουσία κάποιου σημείου όπου θα ήταν «απόλυτη και μη αναγώγιμη η διαφορά ανάμεσα στο σημαινόμενο και στο σημαίνον» (Derrida, *Περί Γραμματολογίας* 41), και αφετέρου πως η εκάστοτε *επιλογή* νόηματος από τους μετέχοντες στο σύστημα της επικοινωνίας δεν παραπέμπει σε μία αμετάβλητη πραγματικότητα ή γνώση, τότε παύει να μοιάζει αντινομικό το ότι τα εντροπικά «παράσιτα», το «παράλογο» και η *διαφορά* αποτελούν συγχρόνως όρους δυνατότητας και αδυνατότητας

της επικοινωνίας. «Όλοι μας γεννιόμαστε τρελοί», ήγουν δεσμώτες τής παράδοξης καταστατικής συνθήκης τής επικοινωνίας: παρ' όλα αυτά, οι μπεκετικοί χαρακτήρες καταφεύγουν στο χιούμορ ούτως ώστε να υπονομεύσουν τις γνωσιολογικές βεβαιότητες του ορθολογισμού, ενώ ορισμένοι «παραμένουν διά βίου» τρελοί: είτε επειδή απορροφώνται από τον θόρυβο και μόνον, είτε υπό την έννοια πως διατηρούν την «παράλογη» μεταφυσική πεποίθηση ότι χάρις στον κοινό νου είμαστε εις θέσιν να γνωρίσουμε την ουσία τής πραγματικότητας.

Συμφωνούμε με την παρότρυνση της Τζίνας Πολίτη πως οφείλουμε να επιχειρήσουμε «να απαλλάξουμε το σύγχρονο θέατρο από τον ψυχοπαθολογικό χαρακτηρισμό τού “παράλογου” και από τους “ψυχαναλυτές” του», καθώς «η λογοτεχνία πάντοτε, ακόμα και η πιο ρεαλιστική, προειδοποιούσε τον αναγνώστη της [...] για το γεγονός ότι, αντίθετα με τις συμβάσεις τής “κοινής λογικής”, οι δικές της συμβάσεις, ακόμα και οι πιο μιμητικές, δεν αποσκοπούσαν σε καμιά αιωνιότητα και δεν διεκδικούσαν καμιά “αυταπόδεικτη” αλήθεια» (133).

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: [...] Πού είν' οι αρβύλες σου;

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Θα τις πέταξα.

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Πότε;

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Δεν ξέρω.

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Γιατί;

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: (*νευριασμένος*). Πού θες να ξέρω γιατί δεν ξέρω;

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Όχι, εννοώ γιατί τις πέταξες.

(Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 74)

Η διαρκώς παρούσα *κωμική* ασυνεννοησία ανάμεσα σε όλους τους χαρακτήρες τής ιλαροτραγωδίας αποδίδει την προσήκουσα έμφαση στη δυνητική πολυσημία τόσο των κατά περίπτωση επιλεγόμενων μεμονωμένων λέξεων, όσο και των ανταλλασσομένων μηνυμάτων στο σύνολό τους.

Η συνάντηση των Βλαδίμηρου και Εστραγκόν με το υπερβατολογικό σημαινόμενο-Γκοντό είναι «προγραμματισμένη» να λάβει χώρα δίπλα στο δένδρο. Οι τραγικωμωδίες τού Beckett, όμως, ερείδονται στο παιγνίδι με την εγγενή αστάθεια της δηλωτικής και της συμβολικής λειτουργίας τής γλώσσας: το δένδρο στο *Περιμένοντας τον Γκοντό* «υποστασιοποιεί» την άκαρπη *διασπορά* και την απουσία ενός πρωταρχικού υπερβατολογικού σημαινόντος: η ασταθής και ανεξέλεγκτη πολυσημία τού δένδρου παραπέμπει στο μη επικοινωνήσιμο, στην αναπαραγωγή διαρκώς αναβαλλόμενων, διαφορετικών νοημάτων (Spivak *lxv*) που διέπει κάθε επικοινωνιακή πρακτική. Οι δύο *flâneurs* λογομαχούν αρχικώς ως προς το αν πρόκειται για χαμόδεντρο, χαμόκλαδο ή κλαίουσα ιτιά, ενώ ο Εστραγκόν αστεϊάζεται λέγοντας πως αν είναι ιτιά, τα δάκρυά της στέρεψαν, αφού δεν έχει φύλλα (Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 15). Κατά τη διάρκεια της ιλαροτραγωδίας, το δέν-

δρο μεταστοιχειώνεται ανελλιπώς με κωμικό τρόπο· κατ' αρχάς, από πιθανό σύμβολο θλίψης (δίχως δάκρυα) για την απουσία τού Γκοντό, σε αγχόνη για την αυτοερωτική ασφυξία τους –ενδεχομένως μία παρωδία τού απαγχονισμού τού Ιούδα. Άλλωστε, αν όντως σώθηκε ο ένας εκ των δύο ληστών, ο Βλαδίμηρος βρίσκει «λογικό» το ποσοστό, και προτείνει στον φίλο του:

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Αν μετανοούσαμε;

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Για τι πράγμα;

ΒΛΑΔΙΜΗΡΟΣ: Ε, να... (Σκέφτεται.) Έτσι. Δεν είναι ανάγκη να μπούμε σε λεπτομέρειες.

ΕΣΤΡΑΓΚΟΝ: Που γεννηθήκαμε; (ό.π. 12)

Ο Εστραγκόν προφανώς αναφέρεται περιπαικτικώς στο πρωταρχικό αμάρτημα, ως προς το οποίο η Julia Kristeva αναλύει ένα παράδοξο που πρώτος επεσήμανε ο Hegel: πριν από την Πτώση, ο αναμάρτητος άνθρωπος ήταν αθάνατος· μολοντούτο, αναφέρεται επίσης πως αν παραβίαζε τον νόμο τού Θεού και έτρωγε από το δένδρο τής γνώσης, θα κέρδιζε την αθανασία, ήγουν η αμαρτία θα του επέτρεπε να ανέλθει στο ύψος τού Θεού· κατά συνέπεια, το προπατορικό αμάρτημα «συνυπάρχει στην ίδια την πράξη τής σημασιολόγησης», δεδομένου ότι «το κάλεσμα προς την τελειότητα συνιστά συγχρόνως ένα κάλεσμα προς την αμαρτία, και τανάπαλιν» (126). Ο Χριστιανισμός αναπτύχθηκε βασιζόμενος σε συναφείς αντινομίες (Ricks 168), που κατά κανόνα συνιστούν και την πηγή έμπνευσης του χιούμορ. Το «δένδρο τής γνώσης» στο *Περιμένοντας τον Γκοντό* δεν φέρει καρπούς, ούτε κάνει την εμφάνισή της στην ιλαροτραγωδία κάποια «Εύα» για να της αποδοθεί η ευθύνη τής αποπλάνησης του Εστραγκόν, ο οποίος, όταν τον ρωτά ο Πότζο το όνομά του, δηλώνει πως τον λένε «Αδάμ» (Beckett, *Waiting for Godot* 37)⁵ με γνώμονα τα προαναφερθέντα, και αν δεχθούμε ότι το προπατορικό αμάρτημα κληρονομήθηκε μέσω τού σπέρματος σε όλες τις γενιές (εξ ου και ο κάθε άνθρωπος είναι εκ γενετής «αμαρτωλός», απομακρυσμένος από την αδιαμεσολάβητη γνώση και την επικοινωνία με τον Θεό), οι δύο πλάνητες «μετανοούν» εις τριπλούν: α) δεν τρώνε από το –ούτως ή άλλως άκαρπο– δένδρο τής γνώσης/ζωής, β) σκέπτονται να αυτοκτονήσουν σαν τον Ιούδα, γ) προτιμούν να χύσουν το σπέρμα τους στο έδαφος από το να διαιωνίσουν το «αμαρτωλό» ανθρώπινο είδος.

Ένεκα της «παράλογης» ροής τού χρόνου στο *Περιμένοντας τον Γκοντό*, στη δεύτερη πράξη το δένδρο παρουσιάζεται να έχει αποκτήσει φύλλα εν μία νυκτί (72), και αίφνης μετατρέπεται σε «σύμβολο» αλλαγής, ελπίδας, προόδου· κατόπιν, παίζει τον ρόλο (προδήλως –και κωμικώς– ανεπαρκούς) κρυψώνος για τον Βλαδίμηρο και τον Εστραγκόν, που νομίζουν ότι έχουν περικυκλωθεί από κάποιους (ό.π. 82). Εν συνεχεία, είναι οι δύο πλάνητες εκείνοι οι οποίοι παριστάνουν το δένδρο, ήτοι παίρνουν τη σωμα-

τική στάση που στη γιόγκα ονομάζεται «δένδρο» (ό.π. 85). Επιπροσθέτως, το δένδρο είναι παρόν-απόν και στην ημιτελή αναφορά τού Βλαδίμηρου σε μία από τις Παροιμίες τής Παλαιάς Διαθήκης: «Η ελπίδα που αναβάλλεται εξασθενίζει την κάτι, τίνος είναι αυτό;» (Beckett, *Waiting for Godot* 10).⁶ Η πλήρης Παροιμία (13:12) έχει ως ακολούθως: «Η ελπίδα που αναβάλλεται εξασθενίζει την καρδιά· αλλά όταν έρχεται το ποθούμενο, είναι ένα δένδρο ζωής»⁷ (*The Official King James Bible Online*). Το «ποθούμενο» για τους δύο πρωταγωνιστές τής ιλαροτραγωδίας είναι η –μονίμως αναβαλλόμενη– έλευση του Γκοντό· ωστόσο, ο Βλαδίμηρος ξεχνά τι είναι αυτό το οποίο η αναβαλλόμενη ελπίδα «εξασθενίζει», καθώς ούτε η *καρδιά* του αλλά ούτε και η ιτιά *δακρύζουν* για το απόν «δένδρο ζωής», τον «νοηματοδότη» Γκοντό.

Η εκάστοτε σημασία που αποκτά το σημαίνον «δένδρο» στο *Περιμένοντας τον Γκοντό* παραπέμπει σε ένα διαφορετικό σημαίνον, σε μία ατελεύτητη κειμενική *διαχώρηση* των διαφορών. Στο κατ' αυτόν τον τρόπο διαμορφούμενο διάσελο αναδύεται το μπεκετικό *wit* ως διάψευση της προσδοκώμενης ομοιομορφίας ή της παρούσας εν εαυτώ ταυτότητας, ως παράλληλη έκφραση της αναβαλλόμενης διαφοράς (δηλαδή τής *διαφοράς*). Το *locale* τής *μη* δράσεως των Βλαδίμηρου και Εστραγκόν υποτίθεται ότι παραμένει το ίδιο σε όλη την τραγικωμωδία, ενώ ανάμεσα στις δύο πράξεις της έχει μεσολαβήσει μόλις μία νύκτα· μολαταύτα, στη δεύτερη πράξη το δένδρο έχει ανθίσει, και ο Εστραγκόν νομίζει πως χθες βρίσκονταν κάπου αλλού (Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 72-73)· μάλιστα, όταν ο Βλαδίμηρος προτείνει να συνεχίσουν τη συζήτηση από εκεί που την είχαν αφήσει στην αρχή τής βραδιάς, ο Εστραγκόν αποκρίνεται: «Για ιστορικό με πέρασες;» (ό.π. 72). Η ταυτότητα του χώρου, του χρόνου και των προσώπων τελεί αδιαλείπτως υπό αμφισβήτηση: στο τέλος τής πρώτης πράξης επισκέπτεται τους δύο φίλους ένα αγόρι,⁸ αγγελιαφόρος τού Γκοντό, ρωτά τον Βλαδίμηρο αν είναι ο κύριος Αλμπέρ, και εκείνος αποκρίνεται καταφατικά (ό.π. 57). Ο Βλαδίμηρος υποβάλλει μία σειρά ερωτήσεων στο αγόρι, και αμφισβητεί την ειλικρίνεια των απαντήσεών του· ο Βλαδίμηρος είναι βέβαιος ότι ο απεσταλμένος τού Γκοντό είναι ο ίδιος με χθες, και όταν το αγόρι αρνείται κάτι τέτοιο, ο Βλαδίμηρος, ως άλλος Άμλετ, λέει: «Λόγια, λόγια»⁹ (Beckett, *Waiting for Godot* 50).

Τα *λόγια*, όμως, είναι *αναπόφευκτα*. «Πάντως είμαι υποχρεωμένος να μιλάω. Δε θα σωπάσω ποτέ. Ποτέ» (Beckett, *Ο ακατονόμαστος* 8). Όταν ο Niklaus Gessner ρώτησε τον Beckett πώς εξηγεί την αντινομία ανάμεσα στην πρόδηλη πεποίθησή του ότι ο λόγος αδυνατεί να μεταδώσει κάποιο νόημα και στο γεγονός πως, παρ' όλα αυτά, συνεχίζει να γράφει, ο Beckett αποκρίθηκε το εξής: «*Que voulez-vous, Monsieur? C'est les mots; on n'a rien d'autre* [Τι θέλετε, Κύριε; Είναι οι λέξεις· δεν έχουμε τίποτε άλλο]»¹⁰ (Esslin,

The Theatre of the Absurd 85). Πιθανόν, λοιπόν, ένα ενδεχόμενο σημείο εκκίνησης για την αποτύπωση της «συγγενικής σχέσης» ανάμεσα στη σκέψη των Derrida και Beckett να βρίσκεται στη σύναψη των μπεκετικών ρήσεων «*C'est les mots; on n'a rien d'autre*» ή, ακόμη χαρακτηριστικότερα, «Μόνο ό,τι λέγεται υπάρχει. Πέρα από ό,τι λέγεται δεν υπάρχει τίποτα» («Τόπος Κλειστός» 301) και του ντερινταϊκού: «*Δεν υπάρχει τίποτα εκτός κειμένου*» (Derrida, *Περί γραμματολογίας* 274). Η Πολίτη εύστοχα επισημαίνει πως «αφού η γλώσσα μας είναι ο κόσμος μας, έπεται ότι οι λέξεις και μόνο είναι αυτές που παραμένουν άφατες και χρειάζονται άλλες λέξεις που να τις ονομάζουν», όπως για παράδειγμα το μπεκετικό «ακατονόμαστο», το οποίο κυνηγά «ad infinitum τα ασύλληπτα σημαίνονα στην ατέρμονη παράκαμψη της αναβλητικότητας» (90). Επιπροσθέτως, η Linda Ben-Zvi επιβεβαιώνει πως «στα πρώιμα πεζά του» ο Beckett «εξίσωνε επανειλημμένως τη ζωή με τον λόγο» (245): «ωστόσο, και σε ένα από τα τελευταία κείμενά του, το «*Worstward Ho*», ο Beckett αναφέρεται στις λέξεις και σημειώνει το εξής: «Τίποτα εκτός από ό,τι λένε αυτές. Με κάποιο τρόπο λένε. Τίποτα πλην αυτών» (116).

Ο αφηγητής στον *Ακατονόμαστο* του Beckett μετασηματίζει το καρτεσιανό *cogito* σε *ομιλώ, άρα υπάρχω*: «Όχι, δεν πρέπει να σκέφτομαι, μόνο να λέω» (22), ενώ αργότερα αυτοπροσδιορίζεται ως «μια μεγάλη μπάλα που μιλάει, μιλάει για πράγματα που δεν υπάρχουν, ή που υπάρχουν ίσως, δε γίνεται να ξέρω, δεν είναι εκεί το θέμα» (32). Το «θέμα» δεν είναι το γινώσκω, το οποίο είναι ανέφικτο, αλλά το ομιλείν. Πιθανώς η δίοδος διαφυγής από την «κοινότοπη ακαδημαϊκή μεταγλώσσα» να μην είναι παρά το χιούμορ ως οιονεί ακαδημαϊκός λόγος: «τουτέστιν, όταν ο Πότζο προστάζει τον Λάκυ: «Σκέψου, γουρούνι!» (Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 48), ο τελευταίος δεν σκέπτεται, απλώς λέει, μιλά αδιάκοπα για πράγματα υπαρκτά ή ανύπαρκτα, σατιρίζοντας τον σοβαροφανή οντοθεολογικό στοχασμό και παρωδώντας την ακαδημαϊκή εμβριθεία με τη χιουμοριστική μεταγλώσσα του. Η κωμική υπόδειξη του Πότζο προς τους Βλαδίμηρο και Εστραγκόν να δώσουν στον Λάκυ το καπέλο του, δίχως το οποίο δεν μπορεί να σκεφτεί (ό.π. 48), ίσως δεν θα ήταν παράτολμο να αναγνωσθεί ως μία «προφητική» διακωμώδηση (ή πιθανώς μία πηγή έμπνευσης) της μεθόδου των «έξι σκεπτόμενων καπέλων» που επινόησε ο Edward de Bono τη δεκαετία του 1980: σύμφωνα με αυτήν, όταν τα μέλη μίας ομάδας τα οποία οφείλουν να επικοινωνήσουν μεταξύ τους προκειμένου να λάβουν μία σημαντική απόφαση φερέσουν καπέλα διαφορετικού χρώματος, με το κάθε χρώμα να συμβολίζει μία νοητική συμπεριφορά (ουδετερότητα, επίκριση, αισιοδοξία και ούτω καθεξής), τότε είναι εις θέσιν να απαγκιστρωθούν από τη μονοδιάστατη οπτική τους και από την εμμονή τους με τη δυτική παράδοση της επιχει-

ρηματολογικής αντιπαράθεσης, υιοθετώντας μία πολυπρισματική αντίληψη του προβλήματος (77-85).

Εν πάση περιπτώσει, μία περισπούδαστη ανάλυση (ή «ανατομία») της *ηχολαλίας* του Λάκυ δεν θα ήταν παρά ένα εκ προοιμίου αποτυχημένο εγχείρημα να *επαναφομωθεί* το χιούμορ της. Ο διάσημος μονόλογος του Λάκυ συνίσταται μόλις σε *μία* –καίτοι λίαν σκοινοτενή– πρόταση, δίχως σημεία στίξης: μία απόπειρα να ανιχνευθεί το «επιχείρημα» πίσω, πέρα ή κάτω από τον εντροπικό θόρυβο του λόγου του, θα σήμαινε απλώς την αυτοπαγίδευση της κριτικής στη μεταφυσική παράδοση της «ανακάλυψης» της «αλήθειας» και της αιτιώδους λογικής. Αν υποθεθεί ότι οι ημιτελείς μελέτες των «Κλάνωφ και Ξέρνερ» και οι «ημιτελείς και τιμηθείσες υπό τής Ακακακαδημίας τής Ανθρωποποπομετρίας τής Βέρνης-εν-Βρέση» εργασίες των «Αρχιντί και Μουνάρ» (Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 50), καθώς και τα «έργα των Ζουμπά και Βατμάν» (ό.π. 49), αφορούν στις «αποδείξεις» υπέρ τής ύπαρξης «ενός προσωπικού Θεού κουακουακουακουα¹¹ με άσπρη γενειάδα κουακουα άχρονου και άχωρου» (ό.π. 49), τότε το παραλήρημα του Λάκυ δεν αποτελεί παρά έναν παρωδιακό, καστικό αντίλαλο των συναφών – «κωμικών»– επιχειρημάτων του Θωμά Ακινάτη ή του Ανσέλμου του Canterbury.¹²

Όταν οι Βλαδίμηρος και Εστραγκόν αποφασίζουν να επιδοθούν σε ένα παιγνίδι ανταλλαγής ύβρων, ο «αγώνας» λήγει με ηττημένο τον Βλαδίμηρο, που αποστομώνεται και αποχωρεί καταρακωμένος επειδή ο Εστραγκόν τού απηύθυνε την υπέρτατη βρισιά: «Κριτικέ λογοτεχνίας!» (Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 84). Σε μία επιστολή του προς τον φίλο του (και σκηνοθέτη τού «Φιλμ») Alan Schneider, ο Beckett δήλωσε κατηγορηματικώς ότι αρνείται να δώσει την παραμικρή εξήγηση ως προς τα κείμενά του «σε εκείνους τους μπάσταρδους τους κριτικούς», και συμπλήρωσε: «Αν οι άνθρωποι επιθυμούν να έχουν πονοκεφάλους εν μέσω των [λεκτικών] αποχρώσεων, άσε τους. Και ας έχουν μαζί τους τη δική τους ασπιρίνη» (ό.π. αναφ. στο Harmon 24). Ο Beckett επιλέγει το πεδίο τής λογοτεχνίας ούτως ώστε να *καταγράψει* τις κωμικές συνεπαγωγές –και όχι να *θριαμβολογήσει* ως προς αυτές– της μη κοινωνισμότητας, η οποία αποτελεί την παράδοση προϋπόθεση της επικοινωνίας. Ιδού, λοιπόν, το πιθανό «νόημα» του ιδιότυπου μπεκετικού *wit*: να διατρυπά με τα λόγια τα «λόγια, λόγια» (που είναι η ζωή και ο κόσμος) προκειμένου να διαχυθεί, όπως το σπέρμα των δύο *flâneurs* από την αυτοερωτική ασφυξία τους, το «νόημα» το οποίο υποτίθεται πως κρύβεται πίσω από αυτά.

Συμπερασματικώς, ουδείς εκ των συμμετεχόντων (ο Beckett, οι χαρακτήρες του, οι θεατές/αναγνώστες, οι κριτικοί) στο παιγνίδι των μπεκετικών τραγικωμωδιών είναι κυρίαρχος του παιγνιδιού που παρωδεύεται σε αυτές. Το χιούμορ αποτελεί έναν πρωτεύον, μη αποκρίσιμο όρο, και είναι μάταιο να αναζητούμε κάποια «εγγενή» και καθορι-

στική ιδιότητά του, είτε αντιδραστική είτε ριζοσπαστική· το λογοτεχνικό χιούμορ, όπως και η τέχνη εν γένει, δεν υπηρετεί εξ ορισμού ένα κανονιστικό ιδεώδες ή ένα ηθικοπολιτικό πρόγραμμα. Το μπκεκετικό χιούμορ, ειδικότερα, πιθανόν να συνιστά ένα κάλεσμα για την αναθεώρηση των παραδεδομένων επικοινωνιακών, φιλοσοφικών, και πολιτικών παραδειγμάτων, των οποίων τα όρια επαναδιαπραγματεύεται ή μετακινεί, μολοντούτο δεν κομίζει μία μεταρσιωτική ή χειραφετική λύση, ούτε ταυτίζεται με έναν παραβατικό λόγο [discourse], διότι η έννοια της παραβίασης απλώς επιβεβαιώνει την ύπαρξη μίας καθεστηκυίας τάξης. Ο Beckett χειρίζεται επιδέξια τη λεπίδα του χιούμορ για να διανοίξει έναν κειμενικό τόπο, ο οποίος *ενδέχεται* να λειτουργήσει ως γραμμή άμυνας κατά των αυταρχικών δογμάτων, δίχως να προτείνει ένα αντι-δόγμα.

Εν κατακλείδι, το μπκεκετικό *wit*, όντας μη αποκρίσιμο, αυτο-χλευαστικό και εντροπικό, παραπέμπει στα αυτοαναφορικά παράδοξα και θέτει υπό αμφισβήτηση τις παραδεδομένες νόρμες, οι οποίες αφορούν στους ορθολογικούς όρους δυνατότητας μίας μη διαστρεβλωμένης επικοινωνίας και, κατ' επέκταση, της «εμπέδου γνώσεως» για το είναι και το φαίνεσθαι. Το χάος είναι αναπόδραστο, και συγχρόνως συνιστά μία *sine qua non* συνθήκη δυνατότητας της επικοινωνίας. Το μπκεκετικό χιούμορ δεν είναι «εγγενώς» διδακτικό, ούτε αποτελεί ένα «ελαφρό» ομοιοπαθητικό τονωτικό για τη «σοβαρή» τραγωδία, και το γεγονός ότι παραμένει σε εμβρυϊκό στάδιο ανάπτυξης ως αυτοτελές ερευνητικό αντικείμενο οφείλεται στην εσφαλμένη απόδοση της πρωτοκαθεδρίας στον πρώτο όρο του ασταθούς διπλού τραγωδία/κωμωδία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Εν συνεχεία θα γίνει καταληπτός ο λόγος που σε αυτό το σημείο της ανάλυσής μας χρησιμοποιούμε τα *ξενόγλωσσα* ψευδώνυμα των πρωταγωνιστών αντί των «Βλαδίμηρος» και «Εστραγκόν».
- 2 Ο Gogo επιμένει να αποπειραθεί πρώτος ο Didi να κρεμασθεί, μολονότι είναι σίγουρος πως ο φίλος του είναι πολύ βαρύν για να τον αντέξει το κλαδί. Επομένως, κατ' ουσίαν *δεν* επιθυμεί να κρεμασθούν. Οι δύο πλάνητες δεν είναι τυπικοί καταθλιπτικοί με τάσεις αυτοχειρίας· όπως θα δούμε και στο ακόλουθο κεφάλαιο, το κωμικό περιστατικό με τις σκέψεις περί αυτοερωτικής ασφυξίας δεν είναι παρά ακόμη ένας τρόπος με τον οποίον ο Beckett παρωδεί την αυτοκτονία, το μοναδικό «πραγματικά σοβαρό» πρόβλημα της φιλοσοφίας (Camus 17).
- 3 Μολονότι στο ελληνικό μετάφρασμα αναφέρεται ως «υπερβατικό», το αποδίδουμε ως «υπερβατολογικό», καθόσον πρόκειται για «“transcendental” signified» (Derrida, *Of Grammatology* 20), και όχι για *transcendent*.
- 4 Επιλέγουμε να χρησιμοποιήσουμε τη δική μας μετάφραση από το αγγλικό κείμενο σε αυτό το σημείο. Στην ελληνική απόδοση απουσιάζει το «μας» από τον διάλογο μεταξύ Didi και Gogo (Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 13), κάτι που αποστασιοποιεί τους δύο *flâneurs* από το εξωγλωσσικό περιβάλλον και υποβαθμίζει, σε κάποιο βαθμό, το κωμικό-ειρωνικό στοιχείο στο εν λόγω απόσπασμα.

- 5 Στο ελληνικό μετάφρασμα ο Εστραγκόν αποκρίνεται πως τον λένε «Κάτουλλο» (Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 43).
- 6 Στην ελληνική έκδοση, στη θέση της Παροιμίας υπάρχει το εξής: «Αν είναι να 'ρθει θε να 'ρθεί, αλλιώς ταρτατάτα. Ποιος το 'πε αυτό;» (Beckett, *ΠΤΤ* 11).
- 7 <http://www.kingjamesbibleonline.org/Proverbs-13-12/>.
- 8 Η *χιουμοριστική δια-κειμενική* (εν προκειμένω) *διαχώρηση* των διαφορών υφέρπει ακόμη και στην φαινομενικώς αδιάφορη δήλωση του αγοριού πως έχει έναν αδερφό, και ότι αμφότεροι είναι στην υπηρεσία του Γκοντό: ο ίδιος βόσκει τα γίδια, και ο αδερφός του τα πρόβατα του Γκοντό (Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 59)· η έμμεση αναφορά είναι στον στίχο 33 του κε' κεφαλαίου από το κατά Ματθαίον Ευαγγέλιο: «*καί στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων*» (Ἡ Καινὴ Διαθήκη 113). Μολονότι ο Βλαδίμηρος είναι σίγουρος πως πρόκειται για το ίδιο αγόρι, όχι απλώς είναι διαφορετικά, αλλά ο Γκοντό δέρνει μόνον εκείνο που φροντίζει τα πρόβατα (Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 59), ἤτοι τους ευσεβείς και δίκαιους, σύμφωνα με τη χριστιανική μεταφορά.
- 9 Στο αγγλικό κείμενο: «Words, words». Στην ελληνική μετάφραση: «Έτσι λένε όλοι» (Beckett, *Περιμένοντας τον Γκοντό* 59). Ως γνωστόν, όταν ο φιλοπερίεργος Πολώνιος ρωτά τον Άμλετ τι διαβάζει, ο δεύτερος απαντά με την περιώνυμη φράση: «Λόγια, λόγια, λόγια» (Shakespeare 1558)· ο Πολώνιος επιμένει, θέλοντας να μάθει «ποιο είναι το θέμα» του αναγνώσματος («What is the matter, my lord?»), ωστόσο ο Άμλετ, που αποστρέφεται τον Πολώνιο, εστιάζει σε μίαν άλλη έννοια του πολύσημου «matter,» παρερμηνεύοντας την ερώτηση ως «ποιο είναι το πρόβλημα», οπότε απαντά: «Μεταξύ τίνων;» (ό.π. 1558).
- 10 Στο πρωτότυπο αγγλικό κείμενο ο Esslin, ορθώς κατά τη γνώμη μας, επέλεξε να μεταφέρει την απάντηση του Beckett, όπως αυτή δόθηκε στα γαλλικά. Στην ελληνική μετάφραση: «Τι θέλετε κύριε; Πρόκειται για λέξεις· δεν έχουμε τίποτε άλλο» (*Το Θέατρο του Παραλόγου* 168).
- 11 Στο αγγλικό κείμενο: «quaquaquaqua» (Beckett, *Waiting for Godot* 42). Ως γνωστόν, το λατινικό *qua*, που σημαίνει «υπὸ την ιδιότητα» ή «εξεταζόμενος ως» (*Penguin-Hellenews* 647), χρησιμοποιείται συχνάκις σε ακαδημαϊκές εργασίες.
- 12 Ο Richard Dawkins αποδομεί, με περίσσιο χιούμορ, τόσο τις πέντε *a posteriori* «αποδείξεις» του Θωμά Ακινάτη, όσο και το *a priori* «οντολογικό επιχείρημα» του Ανσέλμου (126-134).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Beckett, Samuel, *Ο ακατονόμαστος*, 2η έκδ., μτφρ. Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου, Ύψιλον, Αθήνα 1993.
- Beckett, Samuel, *Περιμένοντας τον Γκοντό*, 2η έκδ. μτφρ. Αλεξάνδρα Παπαθανασοπούλου, Ύψιλον, Αθήνα 1994.
- Beckett, Samuel, «Τόπος Κλειστός», *Πρόζες: 1945-1980*, 4η έκδ. μτφρ. Εριφύλη Μαρωνίτη, Πατάκης, Αθήνα 2006, σ. 301-302.
- Beckett, Samuel, *Waiting for Godot*, Faber & Faber, Λονδίνο 1965.
- Beckett, Samuel, *Watt*, Grove Press, Ν. Υόρκη 1953.
- Beckett, Samuel, «Worstward Ho», *Nohow On*, Calder, Λονδίνο 1989, σ. 100-128.
- Ben-Zvi, Linda, «Samuel Beckett's Media Plays», *Modernism in European Drama: Ibsen, Strindberg, Pirandello, Beckett*, επιμ. Frederick J. Marker / Christopher Innes, University of Toronto Press, Τorónton 1998, σ. 241-258.
- Dawkins, Richard, *Η περί θεού αυταπάτη*, 2η έκδ. μτφρ. Μ. Γιατρουδάκη / Π. Δεληβοριάς / Β. Σακελλαρίου, Κάτοπτρο, Αθήνα 2007.

- De Bono, Edward, *Serious Creativity: Using the Power of Lateral Thinking to Create New Ideas*, Harper Business, N. Υόρκη 1992.
- Derrida, Jacques, *Περί γραμματολογίας*, μτφρ. Κωστής Παπαγιώργης, Γνώση, Αθήνα 1990.
- Derrida, Jacques, *Of Grammatology*, διορθωμένη έκδοση, μτφρ. Gayatri Chakravorty Spivak, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1997.
- Esslin, Martin, *Το θέατρο του παραλόγου*, μτφρ. Μάγια Λυμπεροπούλου, Δωδώνη, Αθήνα 1996.
- Esslin, Martin, *The Theatre of the Absurd*, 3η έκδ., Penguin, Λονδίνο 1991.
- Ferber, Michael, *A Dictionary of Literary Symbols*, 2η έκδ., Cambridge University Press, N. Υόρκη 2007.
- Freud, Sigmund, *Το ευφυολόγημα και η σχέση του με το ασυνείδητο*, μτφρ. Λίνα Σιπητάνου, Πλέθρον, Αθήνα 2009.
- Η Καινή Διαθήκη: Μετά Συντόμου Ερμηνείας*, 45η έκδ., επιμ. Παναγιώτης Ν. Τρεμπέλας, Αδελφότης Θεολόγων «Ο Σωτήρ», Αθήνα 2000.
- Harmon, Maurice (επιμ.), *No Author Better Served: The Correspondence of Samuel Beckett and Alan Schneider*, Harvard University Press, Κέμπριτζ Μασ. 1998.
- Jankélévitch, Vladimir, *Η ειρωνεία*, 2η έκδ. μτφρ. Μιχάλης Καραχάλιος, Πλέθρον, Αθήνα 2005.
- Kristeva, Julia, *Powers of Horror: An Essay on Abjection*, μτφρ. Leon S. Roudiez, Columbia University Press, N. Υόρκη 1982.
- Martin, Rod A., *The Psychology of Humor: An Integrative Approach*, Elsevier Academic Press, Burlington 2007.
- Mercier, Vivian, *The Irish Comic Tradition*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1992.
- O'Neill, Patrick, *The Comedy of Entropy: Humour, Narrative, Reading*, University of Toronto Press, Τορόντο 1990.
- Πολίτη, Τζίνα, *Στα όρια της γραφής: δοκίμια για τους Μπέκετ, Τζόους, Κάφκα, Άγρα*, Αθήνα 1999.
- Penguin-Hellenews: Αγγλο-Ελληνικό Λεξικό*, 5η έκδ., Hellenews-Παιδεία, Αθήνα 1989.
- Ricks, Christopher, *Beckett's Dying Words*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1993.
- Shakespeare, William, «The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark», *Literature: An Introduction to Fiction, Poetry, and Drama*, 7η έκδ., επιμ. Χ. J. Kennedy / Dana Gioia, Longman, N. Υόρκη 1999, σ. 1522-1634.
- Smith, G. Elliot, *Evolution of the Dragon*, BiblioBazaar, Charleston 2007.
- Spivak, Gayatri Chakravorty, «Εισαγωγή», στο *Of Grammatology* του Jacques Derrida, διορθωμένη έκδοση, μτφρ. Gayatri Chakravorty Spivak, The Johns Hopkins University Press, Βαλτιμόρη 1997, σ. ix-xxxvii.
- The Official King James Bible Online*, 19 Ιαν. 2012, <http://www.kingjamesbibleonline.org>.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

Σόλωνος 133, Τ.Κ. 10677 Αθήνα
 Τηλ.: 210-3806305, 210-3821813, Fax: 210-3838173
 Email: alexpubl@alexandria-publ.gr

Έφη Πλεξουσάκη (επιμ.)
Οι μεταμορφώσεις του εθνικισμού
Επιτελέσεις της συλλογικής ταυτότητας στην Ελλάδα
 Σειρά: Αναθεωρήσεις του πολιτικού - Τόμος II

ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ

Έφη Πλεξουσάκη
ΕΠΙΜΕΛΕΤΑ

ΜΕΤΑ
ΜΟΡΦΩΣΕΙΣ
ΤΟΥ ΕΘΝΙΚ
ΙΣΜΟΥ

Επιτελέσεις
της συλλογικής ταυτότητας
στην Ελλάδα

alexandria

Στο παρόν βιβλίο ο σύγχρονος εθνικισμός και τα παράγωγά του δεν προσεγγίζονται μέσα από γενικευτικές κρίσεις που επιτρέπουν είτε τη νομιμοποίηση είτε την καταγγελία τους. Αντίθετα, ο τόπος και το έθνος ιστορικοποιούνται και αντιμετωπίζονται ως επιτελεστικές πρακτικές, το περιεχόμενο των οποίων διερευνάται σε διαφορετικά συμφραζόμενα της ελληνικής κοινωνίας - στη λαϊκή θρησκεία, την πολιτική ρητορεία, τη μουσική, την κατανάλωση, την παραγωγή και κυκλοφορία προϊόντων.

- Ποιές μορφές παίρνει ο εθνικισμός στην εποχή της παγκοσμιοποίησης;
- Πώς μετασχηματίζεται προκειμένου να προσαρμοστεί στις συνθήκες της κρίσης;
- Πώς συναρθρώνονται υποεθνικά, εθνικά και υπερεθνικά στοιχεία την περίοδο του εξευρωπαϊσμού;

www.alexandria-publ.gr